

39. Цинкаловський О. *Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року)*. – Вінніпег, 1986. – Т. 2. – 574 с.
40. Bueno Delgado Juan Antonio. *Prácticas funerarias, tormento y penenalidad romana // Anuario de la Facultad de Derecho de la Universidad de Alcalá de Henares*. – 2004. – S. 6–29.
41. Gierlach B. *Sanktuaria słowiańskie*. – Warszawa, 1980. – 234 s.
42. *Las cabezas cortadas de Ullastret / [Електронний ресурс]*. Режим доступу: <https://www.despertaferro-ediciones.com/2015/06/10/cabezas-cortadas-ullastret/>
43. *Manuscript – Vat.gr.1613 / [Електронний ресурс]*. Режим доступу: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613/
44. Mónica Ann Walker Vadillo. *Jael y Sísara / [Електронний ресурс]*. Режим доступу: <https://www.ucm.es/bdiconografiamedieval/jael-y-sisara>
45. Pujol Puigvehí A. *Los cráneos de Ullastret y su posible significado // Pyrenae: revista de prehistòria i antiguitat de la Mediterrània Occidental*. – 1979–1980. – Nş. 15–16. – S. 267–276.
46. Stanaszek L.M. *Wampiry w średniowiecznej Polsce*. – Warszawa, 2016. – P. 134
47. Tamar Kadari. *Jael Wife of Heber The Kenite: Midrash and Aggadah / [Електронний ресурс]*. Режим доступу: <https://jwa.org/encyclopedia/article/jael-wife-of-heber-kenite-midrash-and-aggadah>
48. Wiechmann, R., Bräuer, G., Püschel, K. (2003). *Klaus Störtebeker? Ein Mythos wird entschlüsselt*. – München, 2003. – P. 248.
49. Wrzesiński, J. (2008). *Czarownice – próba podsumowania warsztatów // Czarownice. Funeralia lednickie. Poznań, 2008. – Spotkanie 2. – S. 143–156*.
50. Wyrwa A. M. *Zabobony, „wampiry” i remedia antywampiryczne. Przyczynek do poznania zachowań funeralnych // Czarownice. Funeralia lednickie. – Poznań, 2008. – Spotkanie 2. – S. 43–66*.
51. Zawadzka-Antosik B. *Pochówki dzieci w naczyniach glinianych // WA. – Warszawa, 1973. – T. XXXVIII. 2. – S. 365–371*.
52. Остапюк О. *З історії Михайлівської церкви м. Любомль» // Волинська ікона: дослідження і реставрація. Матеріали X Міжнародної наукової конференції. – Луцьк. – 17-19 вересня 2003 р. – С.160–162*.

**Dorota MALARCZYK (Krakow),
Oleksandr OSTAPIUK (Luboml)**

WCZESNOŚREDNIOWIECZNY SKARB SREBRNY Z OKOLIC LUBOMLA (WOŁYŃ, ZACH. UKRAINA) – SKŁAD I CHRONOLOGIA ROZPOZNANEJ CZĘŚCI DEPOZYTU

W 2009 roku w okolicach Lubomla (Wołyń, zachodnia Ukraina) został odkryty wczesnośredniowieczny skarb srebrny, który zawierał prawdopodobnie 1420 dirhamów o łącznej wadze 4280 gramów [11, 29]. Monetom, które miały znajdować się w glinianym naczyniu towarzyszyły srebrne ozdoby: kolczyki, paciory i branzolety. Niestety, brak jest dokładnej lokalizacji znalezienia skarbu, nie znamy również jego znalazcy, a cały depozyt bardzo szybko uległ rozproszeniu. 39 dirhamów Luboml'skiy krajeznawchymuzy odkupił od jednego z mnastyrów do swoich zbiorów, 14 sztuk pozostaje w dwóch prywatnych kolekcjach. Zachowała się również dokumentacja fotograficzna 324 monet (około ¼ całości skarbu). Analizie poddano monety z kolekcji muzealnej (39 sztuk), z 2 kolekcji prywatnych oraz dirhamy dostępne jedynie na zdjęciach, co stanowi łączną liczbę 377 sztuk. Wśród opracowanych egzemplarzy wydzielono emisje trzech bliskowschodnich dynastii: 'Abbāsydów, baffārydów i Sāmānidów. Nieliczną grupę stanowią naśladownictwa dirhamów (8 egzemplarzy). W skarbie reprezentowanych jest 11 mennic, z czego największa liczba monet została wybita w mennicach Transoksanii: aš-Šāš i Samarqand, po kilka lub pojedyncze egzemplarze pochodzą z mennic Iraku (Madīnat as-Salām, al-Bacra), Iranu (al-Muḥammadiyya), Ḥurāsānu (Marw, Nīsābūr), Toḥaristānu (Andarāba), Fārsu (Šīrāz, ʿannābā) i Arminiiji (Armīniyya).

Dynastia 'Abbāsydów reprezentowana jest przez 15 monet należących do pięciu kalifów. Najstarszym egzemplarzem jest dirham Hārūna ar-Rašīdaz AH 183 (AD 799/800) z mennicy al-Muḥammadiyya, 1 moneta pochodzi z emisji kalifa al-Mutawakkila 'alāllāhi została wybita w al-Bacra w AH 235 (AD 249/50), 2 dirhamy z AH 252 (AD 866/7) z mennic al-Bacra i Armīniyya przynależą do panowania kalifa al-Mu'tazzabillāh. Pozostałe monety 'Abbāsydów to emisje dwóch władców: al-Mu'tamida 'alāllāh (7 egz.) oraz al-Muḥammadiyya (4 egz.). Spośród dirhamów al-Mu'tamida 'alāllāh (256–279 = 870–892) aż 4 egzemplarze pochodzą z mennicy w Armīniyya i zostały wybite w AH 258 (AD 871/2), AH 276 (AD 889/90) oraz AH 277 (AD 890/91) – 2 egz. Do monet

1. 'Abbāsīdži, al-Mu'ta
id billāh (279–289 = 892–902), aš-Šāš, AH 280 (AD 893/
4); Ø – 27,3 mm, waga – 2,98 g. Nr inw. KH-12022.

2. Sāmānīdži, Ismā'īl ibn Aḥmad (279–295 = 892–
907), aš-Šāš, AH 282 (AD 895/6); Ø – 28,5 mm,
waga – 2,94 g. Nr inw. KH-12435

3. Sāmānīdži, Ismā'īl ibn Aḥmad (279–295 =
892–907), aš-Šāš, AH 286 (AD 899/900); III –
27,5 mm, waga – 2,88 g. Nr inw. KH-12121

4. Sāmānīdži, Ismā'īl ibn Aḥmad (279–295 =
892–907), aš-Šāš, AH 294 (AD 906/7); III –
29,1 mm, waga – 2,68 g. Nr inw. KH-12419

5. Sāmānīdži, Ismā'īl ibn Aḥmad (279–295 = 892–907),
Andarāba, AH 293 (AD 905/6); III – 28,3 mm, waga –
2,79 g. Nr inw. H-4725

kalifa al-Muṣṭaʿidabillāh (279–289 = 892–902) przypisano dwa dirhamy emisjiw aš-Šāšw AH 280–281 (AD 893/4–894/5), chociaż są to lata, kiedy nowy sāmānidzki emir zaczyna produkcję dirhamów w swoim imieniu. Najmłodszą monetą al-Muʿtaidabillāh jest dirham wybity w Armīniyya w AH 287 (AD 900).

Do interesujących monet dynastii Sabbāsydów należy dirham kalifa al-Muʿtamidaʿalāllāh wybity w Madīnat as-Salām w AH 257 (AD 870/1) z imieniem Šaʿfar pod legendą 1 awersu [10, nr 929–931]. Šaʿfar był synem kalifa al-Muʿtamidaʿalāllāh, którego ten wyznaczył w AH 261 (AD 874/5) na swojego następcę, nadając mu tytuł al-Mufawwailāllāh. Ostatecznie następnym kalifem w AH 279 (AD 892) został bratanek al-Muʿtamidaʿalāllāh – al-Muʿtaidbillāh [15, 458, 477].

Chronologiczna zbieżność omawianego depozytu widoczna jest również na dirhamach dynastii baffārydów, reprezentowanej przez emisję SAMrū ibn al-Layoa (265–287 = 878–900) pochodzące z mennicy w Šīrāz (AH 272/AD 885/6) i ʿannābā (AH 284/897/8).

Dominującą grupę w skarbie stanowią egzemplarze wybite przez trzech sāmānidzkich emirów: Ismāʿīla ibn Aḥmada (279–295 = 892–907), Aḥmada ibn Ismāʿīla (295–301 = 907–914) oraz Nacr ibn Aḥmada (301–331 = 914–942/3), z czego najliczniejsze są dirhamy pierwszego z nich – Ismāʿīla ibn Aḥmada.

Dirhamy Ismāʿīla ibn Aḥmada reprezentowane są przez emisję z mennicy w Samarqand, aš-Šāš, Andarāba i Nīsābūr wybijane w AH 282–294 (AD 896/7–906/7). Inskrypcje na monetach wybijanych w Samarqand i aš-Šāš nie różnią się od monet z innych skarbów, a typ awersu i rewersu jest zunifikowany z wyjątkiem emisji z AH 282–283 (AD 895/6–896/7). Na monetach z aš-Šāš AH 282 (AD 895/6) i 283 (AD 896/7) pod legendą 1 awersu występuje dodatkowy napis: *Binkao* [3, 87–90, 105–109], oznaczający główne miasto prowincji aš-Šāš, natomiast na rewersie monet zarówno z Samarqand, jak i aš-Šāš pod imieniem kalifa al-Muṣṭaidabillāh możemy wyróżnić trzy warianty zapisu imienia emira: Ismāʿīl, Ismāʿīlā ibn Aḥmad oraz Ismāʿīl ibn Aḥmad [3, 84–126]. Od AH 284 (AD 897/8) na monetach jest w użyciu tylko jedna forma: Ismāʿīl ibn Aḥmad. Dirham z AH 291 z mennicy w aš-Šāš charakteryzuje się dodatkowym napisem pod legendą 1 awersu: Abū al-Šusayn Walī ad-dawla / al-Wazīr. Abū al-Šusayn – właściwe imię: Al-Qāsim ibn ʿUbayd Allāh, pochodził z rodu Wahbitów. Jego ojciec – Subayd Allāh ibn Sulaymān, początkowo osobisty sekretarz Mūsy ibn Buʿa, w latach 279–288 H. (AD 891–901) był wezyrem kalifa al-Muṣṭaidabillāh [4, 212]. Al-Qasim, po śmierci ojca w AH 288 (AD 901) mianowany przez kalifa al-Muʿtaida wezyrem z tytułem Walī ad-dawla sprawował ten urząd również za panowania następnego kalifa al-Muktafiʿjogobillāh, aż do swojej śmierci w AH 291 (AD 904/5) [2, 182–183, 190; 13, 234–235]. Tytuł Abū al-Šusayn: Walī ad-dawla pojawia się w formie skróconej również na monecie wybitej w Andarāba w AH 291 (AD 903/4) [12, 104–105].

Emisje Aḥmada ibn Ismāʿīla (295–301 = 907–914) w skarbie z okolic Lubomla pochodzą z mennicy w Samarqand, aš-Šāš i Andarāba. Dirhamy z AH 295 (AD 907/8) wybijane są jeszcze za panowania kalifa al-Muktafiʿjogobillāh, od AH 296 (AD 908) na monetach pojawia się imię nowego kalifa – al-Muqtadirabillāh. Do ciekawszych monet Aḥmada ibn Ismāʿīla należy dirham wybity w Andarāba w AH 301 (AD 913/4) z imieniem kalifa al-Muqtadirabillāh i literą ʿhʿ (ح) pod legendą 1 awersu, którego typ zarejestrowano w skarbie Väänikverez terytorium Estonii [8, 21, 240:1410]. Cechami charakterystycznymi niektórych monet emira Aḥmada ibn Ismāʿīla z mennicy w aš-Šāš są różne typy ornamentów występujące nad legendą 1 awersu oraz ozdobne pismo – litery zakończone ornamentem roślinnym, czy też imię emira wykonane w stylu nashī (czyli arabską kursywą) na dirhamach z Samarqand.

Monety emira Nacr ibn Aḥmada występujące w dostępnej nam części skarbu zostały wybite w mennicach w Samarqand, aš-Šāš i Marw. Osiem spośród dziewięciu egzemplarzy pochodzi z AH 302–303 (AD 914/5–915/6), natomiast jeden z dirhamów to produkcja z AH 314 (AD 926/7). Niestety, ze względu na brak dostępu do pozostałej części depozytu nie możemy stwierdzić, czy znajdowały się w niej emisje dirhamów Nacr ibn Aḥmada z AH 304–313 (AD 916/7–925/6) lub młodsze, wybite po AH 314 (AD 926/7).

Skarb z okolic Lubomla zawiera również 8 egzemplarzy naśladownictw dirhamów, których analogie możemy znaleźć między innymi w skarbie z Klukowicz. Dwa egzemplarze reprezentują typ XIV z depozytu z Klukowicz [3, 338–339, nr 893–895], pozostałe to naśladownictwa dla których prototypem były monety Sabbāsydzkie (tu egzemplarz z odwróconymi napisami, dwa stemple rewersu) isāmānidzkie (Ismāʿīla ibn Aḥmada – 2 egzemplarze), oraz nieokreślone – imitujące napisy kufickie.

Znana część depozytu z okolic Lubomla (377 sztuk) zawiera wyłącznie monety całe, w bardzo dobrym lub dobrym stanie zachowania, co pozwoliło na dokładne określenie. Na kilku legendy na awersie i rewersie są częściowo zatarte: nazwa mennicy na dwóch dirhamach okazała się nieczytelna, sześć egzemplarzy zostało

6. Sāmānidzi, Aḥmad ibn Ismā'īl (295–301 = 907–914), Samarqand, AH 297 (AD 909/10); III – 28,5 mm, waga – 2,83 g. Nr inw. KH-12118

7. Sāmānidzi, Aḥmad ibn Ismā'īl (295–301 = 907–914), aš-Šāš, AH 295 (AD 907/8); Ø – 26,3 mm, waga – 2,56 g. Nr inw. H-4758

8. Sāmānidzi, Aḥmad ibn Ismā'īl (295–301 = 907–914), aš-Šāš, AH 298 (AD 910/1); III – 28 mm, waga – 2,60 g; Nr inw. KH-12119

9. Sāmānidzi, Aḥmad ibn Ismā'īl (295–301 = 907–914), aš-Šāš, AH 300 (AD 912/3); III – 29 mm, waga – 2,77 g. Nr inw. KH-12439

10. Sāmānidzi, Nadr ibn Aḥmad (301–331 = 914–942/3), aš-Šāš, AH 302 (AD 914/5); Ø – 28,4 mm, waga – 2,73 g. Nr inw. KH- 12438

datowanych według lat panowania kalifa lub emira. Pięć egzemplarzy jest częściowo uszkodzonych, nadłamanych, niektóre noszą ślady obciążenia wokół brzegu. Wśród dirhamów Sāmānidów wchodzących w skład zbioru muzeum w Lubomlu wystąpiły 10 monet z jednym lub dwoma otworami. Dwa egzemplarze posiadają po jednym otworze, osiem pozostałych po dwa. Badanie połączeń stempli wykazało, że w czterech przypadkach monety zostały wybite tą samą parą stempli.

Waga dostępnych nam monet ze zbiorów muzeum w Lubomlu mieści się w przedziałach (g):

3,19 – 3,1	3
3,09 – 3	4
2,99 – 2,9	4
2,89 – 2,8	5
2,79 – 2,7	8
2,69 – 2,6	7
2,59 – 2,5	6
2,49 – 2,4	1,

z czego wynika, że zdecydowana liczba tych dirhamów ma wagę niższą od przyjętego standardu: 2,97 g.

Jak wspomniano powyżej najliczniej w skarbie reprezentowane są monety Ismā'īla ibn A'mada, których odnotowano 228 egzemplarzy, co stanowi 60,47% całości. Analiza rocznych emisji wykazała, że najwięcej monet zostało wybitych pomiędzy AH 286–289 (AD 899/900–901/2). Najstarszą monetą w badanej części skarbu jest dirham Hārūna ar-Rašīda z AH 183 (AD 799/800), najmłodszą dirham Sāmānidy Nacr ibn A'mada z AH 314 (AD 926/7). Rozpiętość czasowa omawianego zespołu pomiędzy najstarszą i najmłodszą datowaną monetą wynosi 127 lat, ale największa koncentracja dirhamów przypada na lata panowania trzech sāmānidzkich emirów (282–302 = 895/6–915/6) i wynosi 20 lat.

Napływ dirhamów na terytorium Ukrainy, według Kotlara [5, 21–23] rozpoczął się już w drugiej połowie VIII w., czego dowodem mają być znaleziska monet z tego okresu. Jeśli chodzi o skarb z okolic Lubomlato należy przypisać go do znalezisk z pierwszej połowy X w., czyli III fali napływu srebra arabskiego na ziemie Europy wschodniej i środkowej [14, 82–84]. Okres ten (lata 900–940) miał obejmować 17 znalezisk, w tym 8 skarbów, z okolic Kijowai Czernichowa [5, 27]. Wśród depozytów zaliczanych do III fali srebrana leży wymieni następujące zespoły: Huszt (Maramoros) – skarb znaleziony na początku XX w., liczący ponad 400 monet [6, 89:133; 1, 298:26; 9, 391:36], Kryłos (Halich) – odkryty w 1947 r. zawierający ponad 1000 dirhamów [6, 89:135; 1, 298:20; 9, 391:31], czy depozyt z miasta Nizhnev (Ivano-Frankovsk) z 1967 r., z którego, już po rozproszeniu, udało się zebrać ponad 36 monet [6, 89:138; 1, 298:17]. Do tej grupy skarbów możemy zaliczyć również dwa skarby z Kijowa odkryte w 1706 i 1863 r., dla których terminus post quem wyznaczają dirhamy Nacr ibn A'mada (Kijów, 1706: AH 319 (AD 931/2); Kijów 1863: AH 324 (AD 935/6) [7, 166–169, 172–174; 9, 391:27, 28].

1. Adamczyk, D., *Silber und Macht. Fernhandel, Tribute und die piastische Herrschaftsbildung in nordosteuropäischer Perspektive (800–1100)*, Wiesbaden 2014.

2. al-Aoīr, 'Alī ibn, *Al-Kāmil fī at-Ta'rīh*, T. VII, Bulaq 1290 (1873/1874).

3. Czapkiewicz, M., Gupieniec, A., Kmiotowicz, A., Kubiak, W., *Skarb monet arabskich z Klukowicz powiat Siemiatycze*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964.

4. Hauziński, J., *Burzliwe dzieje kalifatu bagdadzkiego*, Wydawnictwo PWN, Warszawa – Kraków 1993.

5. Kotlar, N. F., "Obrót arabskich dirhemów na terytorium Ukrainy", *Wiadomości Numizmatyczne* 14 (1970), s. 19–30.

6. Kropotkin, V. V., *Novyyenakhodkisanidskikh i kuficheskikh monet v Vostochnoy Evrope*, *Numizmatika i Epigrafika* 9 (1971): 76–97.

7. Kuleshov, V. S., "Kiyevskiyeklady pervoy poloviny X v. inumizmaticheskayakhronologiyamogilnikana Starokiyevskoy Gore", [w:] D. D. Yēlshin (red.), *Pervyyekamennyyekhramy Drevney Rusi, Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha* 65, *Materialyarkhitekturno-arkheologicheskogo seminara 22–24 noyabrya 2010 goda*, Sankt-Peterburg 2012, s. 162–184.

8. Leimus, I., *Sylloge of Islamic Coins. Estonian Public Collection*, Tallinn 2007

9. Leont'ev, A. E., Nosov, E. N., "Vostochnoevropeyskiyeputisoobshcheniyaitorgovyvesyazi v kontse VIII – X v." [w:] N. A. Makarov (red.), *Rus' v IX – X vekakh. Arkheologicheskaya panorama*, Moskva – Vologda 2012, s. 383–401.

10. Nicol, N. D., *Sylloge of Islamic Coins in the Ashmolean, Vol. 4. Later SAbbasid Precious Metal Coinage (from 219 AH)*, Oxford 2012.

11. Pasyuk, I., *Torgovo-groshovyobignya Volyni (XI–XIX st.)*, Luck 2016.

Tab. 1. Wykaz monet ze skarbu w zbiorach Muzeum krajoznawczego w Lubomlu

Lp.	Dynastia	Wladca	Mennica	Data AH (AD)	Nr inw.
1	ʿAbbāsydzi	al-Muʿtaḍidbillāh (279–289 = 892–902)	aš-Šāš	280 (893/4)	KH 12022
2	Sāmānidzi	Ismāʿil ibn Aḥmad (279–295 = 892–907)	Andarāba	293 (905/6)	H–4725
3			aš-Šāš	281 (894/5)	KH 12436
4				282 (895/6)	KH 12435
5				282 (895/6)	KH 12131
6				282 (895/6)	H–4735
7				285 (898/9)	KH 12133
8				286 (899/900)	KH 12121
9				286 (899/900)	KH 12196
10				287 (900)	KH 12120
11				287 (900)	H–4726
12				288 (900/1)	KH 12422
13				288 (900/1)	KH 12423
14				288 (900/1)	KH 12195
15				288 (900/1)	H–4724
16				294 (906/7)	KH 12419
17				294 (906/7)	KH 12142
18				294 (906/7)	H–4733
19				Aḥmad ibn Ismāʿil (295–301 = 907–914)	
20	299 (911/2)	KH 12432			
21	29[5-9]	KH 12434			
22	300 (912/3)	KH 12046			
23	aš-Šāš	295 (907/8)	KH 12141; kalif al-Muktafi		
24		295 (907/8)	H–4758; kalif al-Muktafi		
25		295 (907/8)	H–4737; kalif al-Muktafi		
26		295 (907/8)	H–4736; kalif al-Muktafi		
27		297 (909/10)	KH 12047		
28		297 (909/10)	KH 12132		
29		297 (909/10)	KH 12143		
30		298 (910/1)	KH 12421		
31		298 (910/1)	KH 12140		
32		298 (910/1)	KH 12428		
33		298 (910/1)	KH 12433		
34		298 (910/1)	KH 12119		
35		300 (912/3)	KH 12439		
36		300 (912/3)	H–4732		
37		301 (913/4)	KH 12420		
38	Naṣr ibn Aḥmad (301–331 = 914–942/3)	aš-Šāš	302 (914/5)	KH 12438	
39			314 (926/7)	KH 12437	

Сережки із скарбу арабських монет.

12. Tiezengauzen, V. V., *O samanidskikh monetakh. Zapiski Imperatorskago Arkheologicheskago Obshchestva*, t. VI, SanktPeterburg 1853.

13. Tiezengauzen, V. V., *Monety vostochnogokhalifata*, SanktPeterburg 1873

14. Yanin, V. L., *Denezhno-vesovyysistemyrusskogosrednevekovya*, Moskva 1956.

15. Weil, G., *Geschichte der Chalifen*, 2. Bd, Mannheim 1848.